

РЕЦЕНЗИЯ

ОТ

ПРОФ. Д-Р СИМЕОН ЕВСТАТИЕВ

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Катедра „Арабистика и семитология“

ЗА

ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД НА

КАЛОЯН СТОЯНОВ КОНСТАНТИНОВ

На тема:

**„ИРАН И БАЛКАНИТЕ – ПОЛИТИЧЕСКИ, ИКОНОМИЧЕСКИ И КУЛТУРНИ
ОТНОШЕНИЯ (1990–2021 Г.)“**

За придобиване на образователната и научната степен „Доктор“
по професионално направление 2.2. История и археология

Рецензията е изготвена в съответствие с решение на НС на ИБЦТ–БАН от 13.01.2026 г., и Протокол № 1, т. 1 във връзка с откриването на процедура за защита на дисертационния труд на Калоян Стоянов Константинов за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 2.2. История и археология, докторска програма „Нова и най-нова обща история“, тема „Иран и Балканите – политически, икономически и културни отношения (1990–2021 г.).

Представеният от Калоян Константинов дисертационен труд разглежда важна и актуална тема, свързана с политическите, икономически и културно-религиозни отношения между Ислямска република Иран и 11 държави от Балканите, сред които и България. Дисертацията с общ обем 377 страници се състои от увод, четири основни глави, заключение и библиография, последвана от приложение (наречено анекс), в което е поместен Меморандум за разбирателство между правителствата от Балканите и Иран. Структурата отговаря на замисъла и на тематичния и географския обхват на труда, като подсказва, че изследването се стреми да е широкообхватно, като представи и анализира най-важните аспекти от двустранните отношения между Ислямската република и балканските държави. Предложената двойна номерация е донякъде объркваща, поради което статутът на някои структурни части не е докрай изяснен. Например, параграфът „Иранската външна – и балканска – политика през погледа на ТМО“ (с. 263–267) е даден самостоятелно като номер 6 след IV глава и, изглежда, е израз на усилие да се обобщи предшестващия анализ от гледна точка на теорията на международните отношения (ТМО), като по този начин го свързва с общото заключение.

Уводът (с. 4–22) убедително представя Балканите като регион, в който Ислямска република Иран търси възможности за разширяване на своето геополитическо влияние в Европа чрез различни подходи и направления. В изложението се подчертава, че иранската външна политика по принцип не се ограничава до „мека сила“, а прибегва и до „военна и политическа активност“, като друг неин стълб е икономическото и търговското партньорство, диверсифицирано в условията на продължаващи санкции (с. 5). Положителен аспект на избрания подход е акцентът върху културния фактор във външната политика на Иран и ролята на религията в международните отношения.

Дисертантът логично обосновава избраната хронологична рамка, като фокусът е основно върху периода на промените в балканските страни след 1989 г. Колкото и различни да са опитът и траекторията на тези промени в държави като България, Румъния, Албания и бивша Югославия, е налице край на двуполусния модел от Студената война. От друга страна, в развитието на Иран се наблюдава еволюция от изострена политическа конфронтация непосредствено след Ислямската революция (1979 г.) към по прагматичен и балансиран подход към международните отношения. Горната хронологическа граница е уместно поставена през 2021 г., защото е свързана с встъпването в длъжност на Ебрахим Раиси (упр. 2021–2024 г.) като президент на Иран. Това дава възможност изследването да си самоналожи известна, макар и невинаги достатъчна, историческа дистанция.

Обект на изследването е взаимодействието на Ислямска република Иран с единадесетте балкански държави, включени в обхвата на проучването през периода след края на Студената война. Тук Калоян Константинов не се задоволява с дескриптивен анализ, който да констатира характера на тези отношения според тяхната документална хронология, а подчертава динамиката в развитието на политическото сътрудничество, икономическото партньорство и културно-религиозното влияние на Иран в балканските държави с оглед на различни национални и международни фактори. Определяйки задачите си, авторът се заема първо да очертае историческия контекст на отношенията между Иран и Балканите, за да може след това да разгледа през теоретичната рамка на международните отношения развитието на „общата иранска външна политика“ (с. 9) от началото на XX век до 2021 г. и накрая да представи аналитичен преглед на двустранните контакти. Иранското културно-религиозно присъствие на Балканите е сред основните акценти.

Методологията е добре обоснована и представлява съчетание от няколко подхода, чрез които да се изследват културните, политическите, икономическите, религиозните и военните измерения на отношенията между Балканите и Иран. Тук дисертантът би могъл по-подробно да изясни какво точно включва в историческия анализ, макар все пак да е подчертано, че става дума за проследяване на еволюцията в отношенията с отчитане на историческия контекст. Струва ми се, че авторът е развил важна изследователска интуиция, а на този етап не я е формулирал докрай експлицитно. Дисертацията всъщност нееднократно подчертава, макар и без да го формулира изрично, колко значими са ролята на приемствеността и необходимостта да се търсят и открият чрез анализ онези дълготрайни тенденции (в смисъла и на *longue durée*), които ни позволяват да разберем в дълбочина историческите процеси независимо от конюнктурата на неизбежно настъпващите промени.

Тази теоретична призма, макар и не докрай артикулирана като такава, позволява да бъдат привлечени описаните подходи в ТМО (с. 11–15), за да се погледне – съвсем уместно – на иранската външна политика като на сложна сплав от религиозна идеология, национализъм и реалполитика. Представеният преглед на основните типове източници и литературата показва, че дисертацията запълва ясно очертана празнина в досегашните научни изследвания по темата.

Първа глава (с. 22–56) е озаглавена „Обща външна политика на Иран при династията Пахлави и Ислямската република (1925–2021 г.)“. Тя разглежда дълготрайните тенденции в иранската външна политика при управлението на династията Пахлави (1925–1979 г.), за да открие водещите национални и международни фактори, които я определят и влияят върху нея. Очертани са различните етапи в тази външна политика, като се започне от стремежа на Реза Шах Пахлави (упр. 1925–1941 г.) да предпази Иран от очертаващата се зависимост от външни сили, свързана в този период основно с Британската империя и Съветския съюз, но също и с Германия, Франция и Съединените американски щати. Наследникът му Мохамед Реза Шах Пахлави (упр. 1941–1979 г.) обаче поема управлението на една зависима страна, която трябва да се преориентира в новите условия след Втората световна война. Това отвежда шаха до все по-тясно сътрудничество със Запада и Съединените щати, които съвместно с Великобритания му помагат през 1953 г. да осъществи преврат и да свали от власт министър-председателя Мохамед Мосадък, който се ползва с огромна обществена подкрепа и следва националистическа политическа линия.

Шахът успява да стане основният фактор в управлението, но с цената на насилие и засилване на ролята, която играе репресивният му апарат. Ето защо, въпреки редица успехи в неговата ширококомашабна реформаторска дейност и в програмата за модернизация на Иран по време на „Бялата революция“ през 60-те години на XX век, населението няма да му прости нито репресиите, нито прекалено радикалното откъсване на държавната, включително външната политика от иранската мюсюлманска идентичност. При формирането на тази идентичност от установяването на Сафавидската династия (1501–1736 г.) основна роля играе имамитският (или дванадесетия) шиизъм. В него, за разлика от суннитския ислям, върховният духовен лидер е обект на подчертана сакрализация, защото е начело на духовенството като „временен“ колективен заместник на дванадесетия „скрит имам“ – Мухаммад ибн ал-Хасан (род. 868 г.), в окултация от IX век, но се очаква есхатологичното му завръщане като месианистичната фигура Махди.

Въпреки усилията на шаха да балансира между американското и съветското влияние в условията на Студената война, които включват и опити за ангажиране с Движението на необвързаните страни, неравномерното разпределение на икономическите ползи от модернизационните реформи допринасят за още по-голямо нарастване на недоволството и очертаването на силни опозиционни центрове. Сред тях шиитското духовенство играе главна роля, като на преден план излиза фигурата на аятолах Рухола Хомейни (1902–1989 г.). Той се оказва религиозно-политическият лидер, който увелича масите със своя религиозно-политически активизъм, основан върху създадената от него и адаптирана към съвременността шиитска теория за „управлението на ислямския правоед“ (араб. *улайат ал-факих*, перс. *веляят-е факих*).

Дисертацията би могла да разгърне по-задълбочено горепосочените особености на дванадесетния шиизъм, свързани с ключовата доктрина за върховния авторитет (*марджа' ат-таклид*), упражняван чрез институцията на великия аятолах (*айат Аллах ал-'узма*). Това би позволило да се открият нюансите, внесени в тази доктрина, а оттам и във външната политика, от великия аятолах Хомейни, претърпели впоследствие допълнителни промени при неговия наследник, великия аятолах Али Хаменеи, начело на Иран като върховен водач (*рахбар*) от 1989 г. до 28 февруари 2026 г., когато бе убит при израелските и американските ракетни удари по време на разгарящата се в момента война в Близкия изток. Ролята на Хаменеи в иранската политика през последните десетилетия е толкова значима, че с основание може да се говори за „хаменеизъм“ като доктрина и обществена практика – приемник на хомейнизма Консолидирането на религиозно-политическата власт на великия аятолах – върховен водач на Ислямската република – при Хаменеи е свързано и с факта, че той носи пряка отговорност за външната политика, която не може да бъде водена без неговото одобрение и насоки.

Въпреки това дисертацията съумява успешно да очертае дълбоките преобразувания в Иран след Ислямската революция., като правилно са открити водещите принципи, свързани с взелото връх антизападничество: антиимпериализъм, ислямска солидарност и износ на революция. Калоян Константинов с основание отбелязва, че от определена гледна точка „новата“ идеология при Хомейни, а впоследствие и при нейното хаменеистко продължение, е всъщност повлияна от поранни процеси и събития още от 50-те години на XX век. Хомейни обаче не се задоволява с реторика, а институционализира антиимпериализма като ръководен принцип във външната политика (с. 31), като подчертава значението на ислямската солидарност – при това не непременно само между шиитите. Ислямското единство е мощен императив и в иранската външна политика. С всичко това е пряко свързан и засегнатият въпрос за ръководената от Иран „Ос на съпротивата“, в която участват не само шиитски недържавни формирования и религиозно-политически въоръжени групировки като ливанската Хизбуллах, но и суннитски движения като Хамас, управлявало Ивицата Газа. Чрез тях Техеран разпростира влиянието си в целия Близък изток, което създава проблеми не само на Израел, но и на редица арабски държави.

Дисертацията очертава контекста на редица ключови предизвикателства пред външната политика на Иран след 1979 г. Сред тях са опустошителната Ирано-иракка война (1980–1988 г.), която засилва неимоверно антиамериканските настроения в Техеран, установяването на прагматични отношения с Москва, както и недостатъчно застъпления в изследването, но не по-маловажен въпрос за еволюцията на антиизраелския компонент на иранската външна политика. Същевременно Калоян Константинов много точно откроява стълбовете на тази политика в ерата на Хаменеи, като правилно поставя акцент върху постоянно подчертавания стремеж към „необвързаност и независимост“ – тази така специфична „стратегическа самота“ на Техеран (с. 40). Тук ми се струва, че представянето на двата лагера в иранската политика като „принциписти (консерватори) и реформисти (либерали)“, би могло да претърпи известно прецизиране (с. 41 и сл.), като се представи по-аналитично сложната държавност на ислямски Иран и ролята на различните институции. Същевременно президентите на Иран и влиянието на международните конфликти са представени изключително грижливо и с вещина.

Втора глава (с. 57–146) от представения дисертационен труд („Политика и дипломатия между Иран и Балканите“) навлиза пряко в основната тема на изследването. Включено е донякъде прекомерно по обем, с оглед на основната тема, повествование за ключови исторически факти и процеси от предмодерната епоха, които разкриват древните корени на иранското политическо и културно присъствие на Балканите. Представени са някои исторически особености, свързани с установяването на дипломатически отношения между Иран (Персия) и балканските държави, включително връзките със следосвобожденска България (1897 г.), изследвани в дълбочина за периода до края на 50-те години на ХХ век от Ангел Орбецов.

Уместно е анализирано съперничеството между три близоизточни центъра на ислямски авторитет, **а оттам и на влияние върху Балканите** – Турция, Саудитска Арабия и Иран. Открити са важни специфики в различните балкански контексти. Сред тях е особения случай с Албания, която предоставя убежище на хиляда членове на опозиционната иранска ислямска политическа групировка със социалистическа ориентация „Муджахидин-е халк“ – Организацията на муждахидините на иранския народ (ОМИН). Това довежда до безпрецедентна ескалация в отношенията между Тирана и Техеран.

Сред събитията в съвременния период авторът обръща внимание и на смятания за извършен от Хизбуллах атентат в Сарафово, при който загиват петима израелски туристи и един български гражданин (с. 140 и сл.). Тук дисертантът би могъл по-аналитично да представи различните гледни точки и реакции, включително от гледна точка на това как повлияват отношенията на България с Иран и Израел. Калоян Константинов обаче умело анализира и категоризира двустранните отношения на Иран с балканските държави, очертавайки обосновано Северна Македония, Румъния, Словения и Черна гора като страни, не поддържащи „особено отличителни двустранни отношения с Ислямската република“ (с. 144).

Трета глава (с. 147–210) се фокусира върху икономическите аспекти и е озаглавена „Двустранните икономически връзки: между санкциите и петрола“. При концептуализацията на двустранните икономически контакти между Иран и балканските държави е обърнато внимание на това как в отделните случаи отношенията са свързани с петролния фактор в условията на санкционен режим. От гледна точка на стопанската история и международните отношения са представени редица данни за страни като Сърбия, Хърватия, Словения, Босна и Херцеговина, Северна Македония, Албания и Черна гора.

Четвърта глава (с. 211–262) е посветена на религията, културата и медиите като инструмент за влияние на Ислямската република. Тези сфери се отнасят до „меката сила“, упражнявана от Техеран на Балканите, и са изключително важни за разбирането на неговото влияние в целия регион. Съвсем логично, с оглед на конфесионалния състав на мнозинството от мюсюлманското население в балканските държави, което изповядва суннизма, е да се очаква, че Техеран няма да постави акцент единствено и само върху разпространението на шиитски идеи. Ето защо иранската културна политика отделя особено внимание върху популяризирането на персийския език и култура, книжовното и ръкописно наследство, преводите на персийски литературни произведения, изложби и

концерти, събития, свързани с калиграфското изкуство и традиционните занаяти. Високите постижения на иранското киноизкуство също са важен елемент от тази културна политика, макар че неговите продукти невинаги са в унисон с господстващата идеология.

Многопластовата иранска идентичност позволява да се поставят акценти и върху древната зороастрийска култура, както и върху отбелязването на Ноуруз – първия ден на новата година. Насърчават се изследвания, свързани с идентифицирането на иранизми – думи от фарси в балканските езици, както и на сведения за обща етногенеза на балканските и иранските народи. Калоян Константинов прецизно анализира иранското присъствие в различните балкански държави, като очертава и спектъра в обхвата на иранското влияние. Най-силно то е в Босна и Херцеговина, което не е никак странно, но също така в Сърбия, а това вече би могло да бъде учудващо, ако не се вземе под внимание цялата сложност на международните отношения, включително и отношението към Запада.

Любопитни и заслужаващи по-нататъшен анализ са данните за мрежата от ирански институти „Молла Садра“, споменати във връзка с Босна. По тази линия авторът би могъл да добави към архива от събития и проведения на 20 януари в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ българо-ирански семинар „Молла Садра Ширази и философските измерения на религиозния опит“, организиран съвместно с Иранската философска асоциация. Тогава гостуваха изтъкнати ирански учени философи, а част от докладите бяха публикувани в българското научно списание „Философски алтернативи“ (бр. 2 от 2010 г.). Иранците насърчаваха издаването на западни автори с уклон към ислямския мистицизъм и шиизма като Анри Корбен (не Хенри Корбин, както е посочено на с. 223) не само в Босна и Херцеговина. В България книгата на Корбен „История на ислямската философия“ в превод на Александър Веселинов претърпя дори две издания.

Сред по-големите събития в този контекст у нас може да се спомене и преводът на български на книгата на съвременния философ от ирански произход Сайид Хусайн Наср „Три мюсюлмански мъдреци“ (София, 2001). Тогава се състоя и представяне на книгата в Евро-българския културен център в София, на което специален гост бе аятоллах Мохаммад Хаменеи (род. 1935 г. в Машхад), по-голям брат на доскорошния върховен водач на Иран, великия аятоллах Али Хаменеи, членувал и в Съвета на експертите, като е заемал редица ключови постове в Ислямската република. Понастоящем 90-годишен, след като преди години се оттегля от активна религиозно-политическа дейност, аятоллах Мохаммад Хаменеи се отдава на изучаването на ислямската философия и основава Фондация „Молла Садра“ за ислямска мъдрост. Тя насърчава изследването на Молла Садра ап-Ширази и неговото философско наследство.

Горепосочените факти от българо-иранските културни връзки и тяхната роля в двустранните отношения би трябвало да бъдат включени при по-нататъшни редакции на настоящото дисертационно изследване. В края на представената дисертация параграфът, посветен на медийното измерение, се отличава със своята аналитична дълбочина и важна роля в разгръщането на академичната аргументация. Анализът на най-популярните ирански англоезични медии, контролирани от правителството в Техеран, от гледна точка

на тяхната връзка с балканските държави, е без съмнение оригинален и приносен, включително като показва нагласите към Иран в тях.

В обособената като № 6 част (с. 263–267), спомената и в началото на настоящата рецензия, иранската външна политика се разглежда през призмата на теорията за международните отношения (ТМО). Калоян Методиев убедително обобщава, че класическите теории на международните отношения не се прилагат напълно към иранския случай, понеже Техеран формира външната си политика в тясна зависимост от вътрешнополитическите процеси, като съчетава различни идеологически визии и концепции (с. 263). Според дисертацията са налице идеи както от конструктивизма, така и от течения като марксизма и постколониалната ТМО. Оригинална тук е идеята за периодизация от гледна точка на Балканите, започваща от войната в Босна до подписването на Дейтънските спазумения и т.н.

Заклучението на дисертацията (с. 268–279) е подробно и като цяло адекватно отразява основните изводи и обобщения. Негов известен недостатък е преповтарянето на някои съждения и елементи от предходния текст (включително самия обект на изследването, посочен на с. 268), като отново се преразказват части от структурата на дисертацията, а накрая се формулира какво би могъл да постигне избраният подход.

Библиографията (с. 280–333) е богата и е разделена на извори, научна литература и онлайн източници. В наши дни обаче използването на леснодостъпни онлайн източници понякога може да доведе до пренебрегването на други, по-трудно откриваемы онлайн, сведения или архивни документи.

Авторефератът е оформен в съответствие с изискванията. Представените шест научни приноса са убедително формулирани и отразяват съдържанието на дисертацията. Приложените три публикации по темата на дисертацията показват и вече натрупания опит в писането на научни статии.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въз основа на гореизложеното **общата ми оценка за дисертационния труд е положителна**. Смятам, че представеният труд отговаря на изискванията за изготвянето на дисертация и съдържа конкретни научни приноси в изследването на разглежданата тема. Ето защо убедено предлагам на уважаемото научно жури да присъди на Калоян Стоянов Константинов образователната и научната степен „доктор“ по професионално направление 2.2 „История и археология“.

4 март 2026 г.

/проф. д-р Симеон Евстатиев/